

Enderun Dergisi

Cilt:2 Sayı:2

Gönderiliş Tarihi: 05/10/2018
Kabul Tarihi: 30/10/2018
ORCID 0000-0001-9553-5646

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ADALET VE İKTİSADİ ADALET

Yaşar ALKAN¹

ÖZ

Bu çalışma hüküm sürdüğü dönemde kontrolündeki toprakların her köşesine adalet ve iktisadi adalet götürme saikiyle hareket eden Osmanlı İmparatorluğu'nun sistemini analiz etme amacı gütmektedir. Buna uygun olarak öncelikle Osmanlı'nın adalet ve hukuk bağlamında yapılanması ele alınacaktır. Sonra iktisadi adaleti tesis etme hususunda yetkili olan Osmanlı yöneticilerinin düşünce yapısı irdelenecektir. Eylem şekli kapsamında dağıtıcı adalet üzerine yürütülen faaliyetlerin ve oluşturulan organizasyonların başarısı değerlendirilecektir. Ardından geç dönem iktisadi düşünce biçimiyle birlikte duraklama ve çöküş evrelerine yol açan etkenlerin ekonomik boyutları gözden geçirilecektir. Son olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına neden olan iç ve dış etkenlerin işleyişi analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Adalet, İktisadi Adalet, Yönetici Paradigması, Çöküş

JUSTICE AND ECONOMIC JUSTICE IN OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

This work aims to analyze the system of the Ottoman Empire, which acted with the motive of bringing justice and economic justice to every corner of the territory under its control. In accordance with this, first will be discussed the structure of Ottoman in the context of justice and law. Then will be examined the paradigm of the Ottoman rulers who authorized to establish economic justice. Within the scope of form of action will be evaluated the success of the activities carried out in distributive justice and the organizations created. Then will be reviewed the economic aspects of the factors leading to periods of stagnation and collapse along with the late economic thinking. Finally will be analyzed the quiddity of internal and external factors causing the collapse of the Ottoman Empire

Keywords: Ottoman Empire, Justice, Economic Justice, Paradigm of Rulers, Collapse

¹ Dr. Celal Bayar Üniversitesi, İktisat Bölümü, yasaralkanxxx@hotmail.com, 0000-0001-9553-5646

GİRİŞ

Günümüzde yaygın olarak Osmanlı İmparatorluğu adıyla bilinen Devlet-i Aliyye, güçlü bir sistem oluşturarak uzun süre egemenliğini devam ettirmiştir. Padişah ile birlikte belirli bir organizasyon dâhilinde işleri ve işlemleri gerçekleştiren yönetici elitler buldukları coğrafyanın bilgi ve birikiminden faydalanarak çağa uygun metotları hem geliştirmişlerdir hem de uygulamışlardır. Temelde İslam'ın öngördüğü esaslara göre teşekkül eden faaliyet biçimlerini hayata geçiren idareciler, çok kültürlü ve çok dinli bir yapıya sahip milletleri makul sulh ortamında yönetebilmişlerdir. İmparatorluk, tabiiyetindekilerin kendi inançları ve aidiyetleri doğrultusunda muamele görebilecekleri sosyal, siyasi, hukuki ve iktisadi sistematığı dizayn ederek güçlü olunan dönemlerde herkesin faydasına olacak ve hakkaniyete uygun yaşam koşullarını tesis edebilmiştir.

Adaletle yönelik olarak iyi işleyen çok hukuklu sui generis adli mekanizmasıyla güvenliğin teminatı sağlanabilmiştir. İktisadi adalet hususunda temelde iki uygulama göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki tımar sistemidir. Osmanlı, hükmettiği geniş coğrafyada uzun süre mal ve hizmetlerin akışını ve güvenliğini sipahiler olarak bilinen askeri birlik üyelerinin belirli bir toprağı denetlediği ve reyanın üretim, bakım, onarım faaliyetlerini gerçekleştirmekle birlikte vergi verdiği tımar sistemi ile sağlamıştır. Bu organizasyonel yapı imparatorluğun her köşesinde vergi ve ordu ihtiyaçlarını karşılamıştır. Nitekim tımar, elde edilen serveti tabana yayma politikasının tezahürü olarak iyi işlediği zamanlarda hem reayayı hem de sipahileri mutlu eden bir sistem olmuştur (Alkan, 2018: 134-138).

Diğer uygulama ise vakıf kurumudur. Vakıf kurumu tımar gibi iyi işlediği zamanlarda iktisadi adaletin tesis edilmesine yönelik olumlu faaliyetlerin gerçekleştirildiği dinamik bir yapı olmuştur. Zenginlerin ihtiyaç sahiplerine gelir transferi yapmasına vesile olan vakıflar, günümüzdeki yeniden dağıtım politikalarına benzer etkiler göstermişlerdir (Alkan, 2018: 138-141). Tabii bu uygulamalar devletin, milletin ve yönetici elitlerin karşılıklı etkileşimi sayesinde ve ortak bir bilinçle işler hale gelmiştir. Bütüncül yapı sekteye uğradığında tımar sistemi ve vakıf kurumu da diğer tüm birimlere sirayet eden bozulmalardan nasibini almıştır. Yine de Osmanlı'nın hem güçlenmesine hem de zayıflamasına katkıları olan bu uygulamaların adalet ve iktisadi adaletle yönelik analizinin özellikle sivil toplumun ahengi açısından önemi güç geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Devlet-i Aliyye'nin işleyişinde silsile halinde güce ve ardından güçsüzlüğe yol açan etmenlerin analizi bu bağlamda gerçekleştirilmelidir.

1. ADALET VE HUKUK BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLET SİSTEMİ

Hüküm sürdüğü uzun yıllar boyunca imparatorluğun her köşesine adalet, güven, refah götürme amacı güden Osmanlı Devleti, kimi bilim insanlarına göre tarihin en muazzam adalet devletidir kimilerine göre ise diğer emperyalist devletlerden farksız bir oluşumdur. Şüphesiz konunun objektif ve sübjektif değerlendirmeleri bu tezi aşan kapsamda olmakta birlikte çalışmanın mahiyeti Osmanlı'nın ekonomik anlamda adaleti tesis etme sürecinde yaptıklarını ortaya koyabilme üzerinedir. Unutulmaması gereken ise "onlar sayesinde İslam'ın yeni bir heybet, güç ve şaşaa kazandığını, onların yeni nice beldeleri İslam camiasına dâhil ettiklerini söyleyebiliriz" (Hilmi, 2009: 457). Bu tespit mühimdir zira Pax Ottomana (Ortaylı, 2006: 6) olarak bilinen ve neredeyse her anlamda istikrarın hakim olduğu bir dönem sayesinde Osmanlı coğrafyası siyasi, hukuki ve iktisadi açıdan adaletin sağlandığı dönemlere şahitlik edebilmiştir. Huzur ve güven ortamının sağlandığı "1540'larda (947-56), İstanbul kuşkusuz sadece İmparatorluğun yönetildiği idari başkent değil, Osmanlı dünya ekonomisinin merkeziydi" (Faroqhi, 2010: 31-32). Hakkı gözeten ve halkın refahını önceleyen Osmanlı, varlığını devam ettirdiği dönemlerde imparatorluğun tebaası olmuş bir çok toplumun özlem duyduğu güçlü ve istikrarlı devlet yapısıyla çağının ötesinde kurumsal sistem oluşturabilmiştir. Günümüzde eski Osmanlı topraklarındaki kriz ve kaos hali muktedir bir egemen gücün yokluğuna işaret etmektedir.

Osmanlı, yerleşik yapının işleyişini sürdürülebilir kılmaya ve eyaletlere en etkili hizmet götürmeye yönelik bir devlet teşekkülü dizayn etmiştir. Tabiiyetindeki milletlere adaletle muamelede bulunma ve inanç gruplarının ihtiyaçlarını tatmin etme amacı güden bir devlet sistemi inşa etme girişiminin tezahürü olmuştur.

Osmanlı genel olarak adalet açısından güvenilir devlet adamlarına sahip bir devlet olarak bilinmektedir. Hasırcı'ya göre Osmanlı devlet sisteminin adaletle ilgili yapısında çok hukukluluk hüküm sürmektedir. Kişiler arası uyumsuzluklarda ilgililer eğer aynı inanca sahiplerse tabi oldukları muhakeme makamı iman ettiklerine göre ihdas edilen yargı makamıdır. Örneğin iki Hristiyan arasında anlaşmazlık meydana geldiğinde kendi cemaat yönetiminin düzenlediği sistemde hal'lü fasl etme (çözüme kavuşturma) hakkı vardı. Taraflardan biri Müslüman olursa davanın bakılacağı yer, kadılık makamı olmaktadır. Güvenilirliği sayesinde uzun zaman Hristiyan tebaa kendi aralarındaki anlaşmazlıkları kadı'lara götürme yolunu seçmiştir (Hasırcı, 2003: 31). Kurulduğu dönemden nihayete erdiği zamana kadar temelde İslam hukukunu benimseyen Osmanlı İmparatorluğu, güçlü ve pratik adalet mevzuatı sayesinde sürüncemede bırakılmayan dava süreçleriyle, adil addedilen kadılarıyla hükmüne güvenilen bir yargı sistemi oluşturmayı başarmıştır. Ancak hiçbir zaman unutulmaması gereken asli unsur ise yargının gücünü kişilerden değil, Allah'ın hükmüne riayetden aldığıdır. Vahye razı gelen padişah ve inananların, ayetlere koşulsuz biat etmeleriyle gelen dirayetleri adalet hissiyatının zuhur etmesinde başat faktördür.

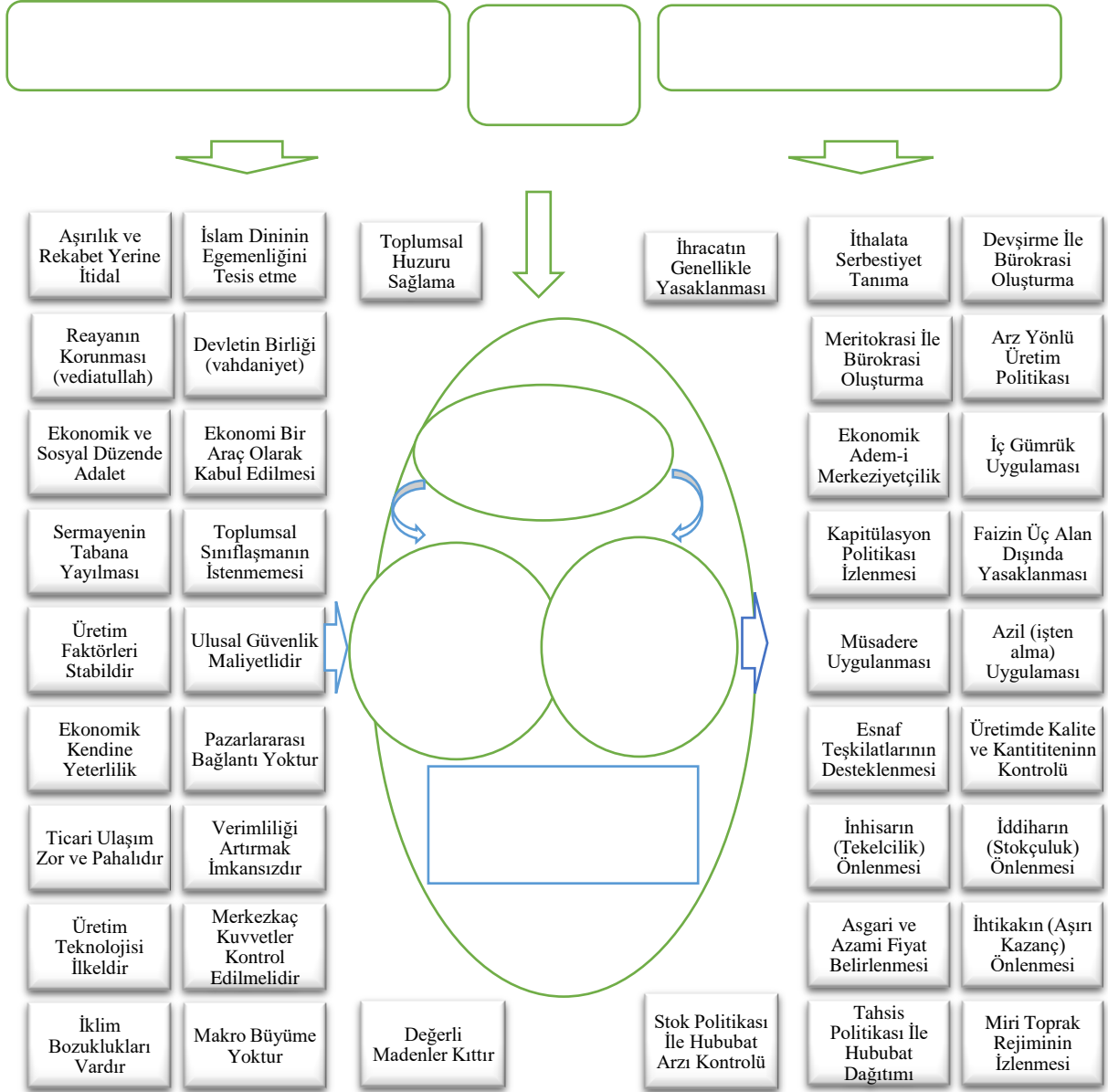
Osmanlı hukuk sistemi İslam hukukuna dayanmakla birlikte yine çağın gereklerine göre düzenlenen kanunname ve nizamnameler de Kur'an'a ve sünnete, şer'i şerife uygun metinlerdir (Akgündüz, 1986: 144). Osmanlı adalet sistemi kökü sağlam olarak vahye dayalı yapısı ve aynı zamanda akletmeyle oluşturulan içtihadlarıyla, suçları ve suçluyu caydırıcı nitelikteki ceza normlarıyla o dönemde dünyada hiç bir ülkede görülmeyen kalitede ve güven sağlayan hukuki düzeniyle eşkiyalığa karşı nizamı tesis ederek huzura sahip bir ahalinin vücut bulmasını sağlamıştır. Adalet önünde en üst düzeydeki yöneticiden en alt tabakadaki bireylere kadar herkesin eşit addedilmesi ve yargılamaların Allah'ın indirdiğine uygun şekilde gerçekleştirilmesi, farklı inanç sahiplerine de kendi hukuk sistemlerinde tabiiyet duydukları ve arzuladıkları şekilde yargılanma hakkının verilmesi asırlar boyunca toplumsal sürdürülebilirliğin teminatı olmuştur. İktisadi adaleti tesis eden bu yapı her zaman örnek teşkil etmektedir.

Adaletin tecellisini her kurumunda gerçekleştirme amacı güden Osmanlı Devleti, ordusunun cihanda güvenilirliği ve gittiği yerlerde sağladığı nizam ile asırlar boyu hüküm sürebilmiştir. "O ordu adaletle idare olunan, etrafındaki köylere sarkıntılık yapmayan, üzümünün bağından kopardığı bir salkım için bir kese akçe bağlayan bir Orduyu Hümayun idi" (Hasırcı, 2003: 240). Savaş hukukunun gereklerine riayet etmeye yönelik faaliyetler bütünü, orduyu adaletle cihat ederek gittiği yerlere barış getirme amacı güttüğü addedilen bir seviyeye yükseltmiştir. Malının, mülkünün, gelirinin ve kazançlarının rızası dışında gasp edilmeyeceğini bilen halk, ordunun adil olacağı hususunda şüphe etmemiştir. Bu nedendir ki İslam neferi olarak adlandırılan Osmanlı, İslam adaletinin mevcudiyetini tüm halkına uzun süre yaşatmıştır. İktisadi adaletin öncelikle 'özgürlük için güvenliğin tesisi' ile sağlanabileceğini tespit edebilen Osmanlı mensupları güçlü orduyla tüm dünyaya örnek olabilecek etkileyici bir teşkilat yapısı oluşturmuşlardır.

2. OSMANLI EKONOMİ PARADİGMASI VE YÖNETİCİ ELİTİN İKTİSADİ DÜŞÜNCESİ

Osmanlı'da iktisadi paradigma ordu millet yapılanmasına bağlı olarak öncelikle askeri zihinsel altyapıya sahip olan ve bu minvalde yetiştirilen devlet adamlarının dünyayı algılama ve şekil verme arzularına yönelik olarak düşünülmelidir. Büyük bir gücün ve belirli bir dönemde de dünyanın en büyük organizasyonunun bir ferdi, yöneticisi olmak iktisadi tasavvurları da o ölçüde genişletmektedir. Bu bağlamda "Osmanlı ekonomi politikalarının arkasında yatan düşünsel arka planın tahlilinde, yöneticilerin zihnine müracaat etmek doğru yol gibi görünmektedir" (Küçükkalay, 2014: 235). Aşağıdaki şekil ekonomiye hükmeden yönetici kesimin işleri yürütme şeklini özetlemektedir.

Şekil – 1: Osmanlı Yönetici Elitinin İktisadi Düşüncesi

Kaynak: Küçükkalay, 2014: 256

Osmanlı yöneticilerinin dünyadaki değişimleri takip ettiği ve sömürgecilik, koloni gibi faaliyetlerden uzak durarak İslami hayat yapısına uygun bir iktisadi sistemi sürekli kılmaya çalıştığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu -yukarıdaki şekle istinaden- söylemek gereklidir ki hüküm sürdüğü dönemlerde tebaayı yani halkı düşünen politikalar gütmeye çalışmıştır. Allah'ın emri olarak iktisadi ve sosyal adaleti sağlama yetkisinin verdiği yükümlülükleri hak ve hukuka uygun olarak yerine getirme hususunda uzun müddet başarılı olmuştur. "Osmanlı'nın devlet sistemi... hükümdarı, Kanuni Süleyman tipinde, kanunla idare eden, adil bir hükümdardır... Osmanlı köylüyü himaye ederek mütemadiyen genişlemiştir" (Çaykara, 2005: 319). Halka verilen bu değer imparatorluğa aidiyet hissedenerin biat ile gelen sadakatini de güçlenmiştir.

Padişah başta olmak üzere yönetici elitler imparatorluk halklarının düzeninin sağlanmasını halkın huzurunun temininde görmektedirler. Ekonomik adalet ortamının reayanın üretim faaliyetlerini güvenlik içinde ve öngörülebilir vergi uygulamalarıyla birlikte sürdürebilmesi halinde olacağına

farkına varan egemenler bunlara yönelik politikalar geliştirmişlerdir. Hazinesinin bu şekilde dolacağına, ordunun ihtiyacının karşılanacağına ve mülkün ayakta duracağına (dâire-i adalet) inanan Osmanlı hükümdar ve yöneticileri, tarım üretiminin kanunlarda belirtilen çerçevede yürütülmesine büyük önem atfetmektedirler (Öz, 1999: 71-72). Vergi salma yetkisini iktisadi ahengi bozmayacak yönde uzun süreler kullanan imparatorluk, tımar sistemi etkisini yitirene değin refah sağlayan ekonomik eylemleri etkin şekilde kullanmayı başarabilmiştir.

3. DAĞITICI ADALETE YÖNELİK UYGULAMALAR

Osmanlı Devleti'nde toplum yapısı, sosyal siyaset açısından incelediğinde sosyal adaletin, fırsat eşitliğinin, dengeli gelir ve servet dağılımının temini yönünden yine iki müessesenin önemli payı olduğu görülür. Bunlar da zekât ve vakıf müesseseleridir (Zaim, 1999: 34). Gelirin yeniden dağıtımı hususunda önemli unsurlardan olan zekat faaliyeti hem maddi hem de manevi birlikteliği güçlendiren öğelerdendir. İhtiyaç sahipleri olarak adlandırılan ve Rawls'ın toplumda dezavantajlı kişiler olarak tanımladığı kitleye karşılık gelen insanlar için, maddi gücü iyi olanların gelirinin bir kısmını gönüllü olarak vermesi mühimdir. Zira Allah rızası için ve gönüllülük esasına dayalı olarak verilmesi itibariyle manevi anlamda değeri vergilerin ötesindedir. Yine de toplam servet stoku içinde payının ne kadar olması yüzyıllar boyu tartışılabilmiş olmasına rağmen ilgili ayet (Bakara/2192) Allah tarafından takdir edilen oranı vermektedir. Vakıfların muhteviyatı ise tezin kapsamını aşan ve çok boyutlu analize muhtaç bir konudur. Osmanlı'nın vakıfları da başta padişah ve hanedan olmak üzere zengin konumundaki kişilerin bazı mallarını, mülklerini yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek amacıyla tahsis etmesi esasına dayanmaktadır.

Osmanlı Devleti, İslâmî uygulamalardan devraldığı malî sistemi geliştirip İslam iktisadı bağlamında insan şahsiyetini esas alarak birlikte çıkarlar konusunda topluma öncelik vermektedir. Bu çerçeve içerisinde sosyal ve ekonomik adaletin sağlanması öncelikli hedeftir. Devletin başlıca amaçları adil gelir bölüşümü ve fiyat istikrarı sağlanmasıdır (Tabakoğlu, 1999: 125). Bu amaçların gerçekleştirilmesine yönelik olarak Osmanlı Devleti'nin uyguladığı ticaret politikasında provizyonizm (piyasada yeterli miktarda ve bol mal bulunması) ve fiskalizm (devlet gelirlerinin sürekli ve sürdürülebilir biçimde artırılması) önemli yer tutmaktadır. Dolayısıyla devletin gelir sağlanması, toplumun geneline adalet sağlamanın ön koşuludur. Vergi devrimiyle gelir artışı oluşturularak sosyal refah sayesinde iktisadi adaletin mevcudiyeti temin edilir (Bulut, 1999: 211).

Geniş anlamda ele alındığında Osmanlı sisteminin başarısının özü güvenlik, adalet ve hoşgörüyü birlikte kitlelere sağlanan refahtır. Osmanlı, kuvvetli orduları kadar çağının ilerisinde uyguladığı kurumsal paradigma sayesinde genişleme kapsamında bünyesine dahil ettiği coğrafyaları ihya etme yoluna gitmiştir. Oluşturulan düzeni tanıyan topluluklar, din farkına rağmen Osmanlı idaresini tercih etmişlerdir. Genç'e göre bunun açık delili, 1402'de Ankara Savaşı'ndan sonra dağılan Anadolu birliğinin 10-20 yıl gibi kısa bir süre içinde bütün Rumeli'yi tekrar sınırları içine kolaylıkla alabilmiş olmasıdır. Bunun daha dikkat çekici olması rakip olarak Bizans, Sırp, Bulgar ve Macar krallıkları olmasına rağmen bütünleşmeyi Osmanlı'nın sağlayabilmesidir (Genç, 2014: 308). Tabii bu analizler son dönemlerden ziyade erken ve orta devirleri işaret etmektedir. Zira mahiyeti itibariyle neredeyse her imparatorluk gibi Osmanlı da (Roma için zikredilenlere nispetle) iktisadi adaletsizliğin körüklediği; buna takriben sosyal, siyasal, hukuki ve en önemlisi askeri başarısızlıkların getirdiği silsilenin yıkımından kurtulamamıştır.

4. GEÇ DÖNEM DEVLET VE EKONOMİ PARADİGMASI

Tarihin defalarca gözler önüne serdiği üzere Osmanlı Devleti de zaman içerisinde her meşru devletin karşılaştığı iç ve dış etkilerle ortaya çıkan bozulma etkisiyle yüzleşmiştir. Zorlayıcı düşmanlar, doğusunda Safeviler ve batısında Frenkler ile yüzyıllar boyu süren savaşlar, nüfus

---

² Bakara Suresi 219. Ayet: Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür." Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "İhtiyaçtan arta kalanı." Allah, size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz.

sirkülasyonu, sınır güvenliği, bütçe sıkıntıları Osmanlı'yı yıpratmıştır. Yine de adaleti gözeten dirayetli ve muktedir yöneticiler devletin güçlü evrelerinde genişleyici, duraklama ve gerileme dönemlerinde ise denge politikalarıyla uyumlu ekonomik sistemi kurmayı başaramışlardır. "Klasik Osmanlı sistemini Batı'dan ayıran en önemli unsur, adalet konusundaki zihniyettir. Klasik Osmanlı iktisat sistemi talep yönlü değil arz yönlüdür ve bu anlayış Osmanlı adalet anlayışı ile bağlantılıdır" (Dumrul ve Dumrul, 2014: 153).

Üretimi ve toprak işleme üzerine sürdürülebilirliği esas alan, verimliliği sağlayan ödüllendiren, kendisine tahsis edilen arazileri de bakımsız bırakarak mahsul açısından heba edenleri cezalandıran Tımar sistemi ile yüzyıllar boyu arz ekonomisinin etkileyici örneğini sergilemiştir. Fakat her sistem yenilenmeye ihtiyaç duymaktadır. Çağın gereklerine uygun güncellemeleri vaktinde, en etkin şekilde yürürlüğe koyabilmek belli bir medeniyet seviyesini korumada asli unsurdur. Genişliği ve faaliyet paradigmasıyla imparatorluk özellikleri sergileyen Devlet-i Aliyye, yönetim açısından yükselen ulus devlet doktrinine yenik düşmüştür. Akabinde mahiyeti itibarıyla neredeyse her imparatorluk gibi Osmanlı da (Roma için zikredilenlere nispetle) iktisadi adaletsizliğin körüklediği; buna takriben sosyal, siyasal, hukuki ve en önemlisi askeri başarısızlıkların getirdiği silsilenin yıkımından kurtulamamıştır.

Bütün bu yaşananlara rağmen imparatorluğun son raddesinde İngiliz ve Fransız işgallerine karşı 1919'da Kuzey Suriye'den Sivas Müdafai Hukuk Başkanlığı'na yazılan şu bildiri bile Osmanlı nezdinde İslam ve halifelige duyulan güven ve isteği ortaya koymaktadır: "...Eski İslam kavimleri hiçbir yabancı idarenin hakimiyeti altında yaşamamağa karar vermiştir...Yüce padişahımıza bağlılıklarımızı arz ederiz" (Çolakoğlu, 1991; Akbıyık, 2015: 96'dan aktaran Akbıyık, 2016: 397). Yüksek aidiyet ve İslam üzere yaşama isteği Osmanlı'nın mihenk taşı olagelmıştır. Geçmişten geleceğe iman edenler için Allah'ın indirdiğiyle hükmeden emirler, sultanlar ve diğer liderler önderliğinde oluşturulan devletler bu coğrafya için önem arz etmektedir. Müslümanların adaleti, dolayısıyla iktisadi adaleti sağlayacağına inandıkları çatı yapılarıdır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde Osmanlı İmparatorluğu her zaman incelenmesi ve irdelenmesi gereken muazzam bir külliyyattır.

Modern Türkiye'nin inşa sürecinde Devlet-i Aliyye'nin özellikle yıkılma döneminde sorun teşkil eden kurum ve kuruluşları, düşünce tarzları sistemden dışlanmış ve çağa uygun yeni bir ulus devlet ortaya çıkmıştır.

SONUÇ: OSMANLI'DA ADALET VE İKTİSADİ ADALET BAĞLAMINDA DURAKLAMA VE ÇÖKÜŞ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Osmanlı uzun süre temel ve hak olarak Kur'an hükümlerine göre yönetimi benimsemiş ve Sunnetullah gereği olarak da başarı ve nimete mazhar olmuştur. İktisadi adaletin tecelligahı konumuna gelerek her inançtan insanın huzur ve güven içinde ticaret yapabildiği, eman alabildiği, mal ve mülkünün korunacağını bildiği sosyal, siyasal ve hukuki yapı oluşturabilmiştir. Peki nedir bu büyük ve şaşaalı imparatorluğu yok eden? Objektif ve subjektif nice değerlendirmeler yapılagelmıştır çoğu da kendi bakış açısından doğrudur. Burada değerlendirmemiz yoğun şekilde İslam temelinde ve makul bir objektiflikte olacaktır.

Belirtmek gerekir ki İslam krallığa, padişahlığa, monarşiye, teokrasiye, demokrasiye, oligarşiye ve saltanata muhteviyatı itibarıyla uymaz. Fakat mütemadiyen kendilerini Kur'an'a uygun hale getirmeleri gerekirken, Allah'ın belirttiği üzere olmadık çıkarımlarla³ güç, menfaat devşiren

³ Ali İmran Suresi 7. Ayet: O, sana Kitab'ı indirdir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.

hükümdarlar olagelmıştır. Halbuki mutlak hükümler olarak Allah⁴ bütün bunları herkese bir imtihan olarak tayin etmektedir. Allah, emrine uygun ve ayrılan yönleri Kur'an'da tek tek sayıp dökerek olması gerekeni belirtip, inananların nasıl bir yönetim tarzı sergilemesi gerektiği bildirmektedir. Şüphesiz İslam bir dindir ve Allah indinde tek din de İslam'dır. Aynı zamanda İslam, Allah'ın kullarına yapıp yapmamaları gereken şeyleri belli bir mantık ve sistematik içinde açıklaması hasebiyle de sistemdir. Dolayısıyla Allah'ın indirdiğini benimsememiş ve Allah'ın hükümlerine uymayan ve dahi muhalif uygulamalarla tam aksi yönde kararlar alabilen tüm sistemler İslam'a muhaliftir. Burada akla muhtemelen şu soru gelecektir: Diğer sistemler de belli oranlarda Allah'ın vahyine uygunluk sağlamaktadır, o halde bunlar kabul edilemez mi? Cevap bir çok ayette verilmiştir ve bağlama uygunluk gösteren Allah'ın ayetlerinin bir kısmına uyup diğer kısmına uymama lüksü olmadığı bildiren (Bakara/2865) ayet sınırı net bir şekilde çekmektedir. Öyleyse inananlar için diğer hiçbir sistem İslam'a benzemez ve bu sistemlerin hiçbirisi İslam'a uymaz.

Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar temsil olarak hilafeti elde etmiş olarak görünse de yönetimde babadan oğula geçen taht silsilesiyle saltanat ve yönetimde hükümdarın gücü ve etkisi hasebiyle mutlak monarşi kapsamına girmektedir. İslam'da ise saltanat yoktur. Hilafette de şura temelli oluşturulan ulu'l emr (İslam üzerine ehil kişilerden oluşan bir nevi üst yönetim organı) içinden seçilen İslam Emiri (Halife) belirli süreler içinde görevini sürdürmektedir. Nihayetinde yönetim adil seçimlerle, babadan oğula değil hak edene geçmektedir. Söylemden de anlaşılacağı üzere 4 Halife sonrası (dolayısıyla bazı görüşlere göre hilafet Hz. Ali ile son bulmakta) dönemdeki izlenen usüller İslam'a uygun değildir. Geliştirilen yöntemler büyük oranda saltanat ve monarşinin işleyişidir. Bununla birlikte Hz. Davut ve Hz. Süleyman yönetim örnekliği konuya başka bir perspektif kazandırmaktadır.

Genellikle sonuç odaklı değerlendirmelerde bulunma eğilimi gösteren insanlar süreci irdelemenin yorucu, zihinsel ve fiziksel emek isteyen kısmını atlayıp oldu-bitti kısmını konuşurlar. Daha önce de söylendiği gibi farklı bakış açılarından değişik analizler gerçekleştirilmesi doğaldır. Saygıyı da hak etmektedir ve fakat burada yapılan İslam ve iktisadi adalet bağlamında bir söylem ortaya koymaktır. Osmanlı İmparatorluğu, batı ile etkileşimi nispeten zayıf ve bilinen temel ticaret yollarına hakim iken, güçlü ve dinamik yönetim sistemiyle etkin olmuştur. Hükmettiği alanı yaklaşık 24 milyon kilometre kareye ulaştırabilen devlet aklı şüphesiz ortak bir bilince dayanmaktaydı. Ümmet tasviri içinde güçlü, güvenli, istikrarlı ve en mühimi de adil addedilen yapısıyla Osmanlı ekonomik faaliyetlerin baş aktörlerinden biri haline gelmişti.

Tarih boyunca çeşitli imparatorlukların fetih politikalarında ganimet ve kölelik, asimilasyon temel politikalar olmuştur. Bunun farkında olan Osmanlı padişahları ve yönetici elitleri fethedilen yerlerde halkın inançlarına ve yerleşik değerlerine yönelik orantısız müdahalelerden kaçınarak sürdürülebilir denge politikası gütmüşlerdir. Muhtemelen bu şekilde uzun zaman diliminde yönetme, vergi salma, kontrol etme imkanı bulabilmişlerdir. İktisadi adalet noktasında tımar sisteminin iyi işleyişi de büyük bir etkidir. Bozulma ise iç ve dış faktörlere göre iki yönde açıklanabilir. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren sürekli hale gelen savaş baskısı, kaybedilen harpler başta hazineye gelir akımını sekteye uğratarak mal ve hizmet akışını da bozmuştur. Halkta bıkkınlığa, umutsuzluğa yol açan bu sebepler silsile halinde imparatorluğun her köşesine sirayet etmiştir. İç nedenler olarak bunlar zikredilebilir.

⁴ A'raf Suresi 54. Ayet: Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve Arş'a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah'tır. Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı yücedir.

⁵ Bakara Suresi 85. Ayet: Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu hâlde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.

Dış etkenlerin en başında ise muhtemelen coğrafi keşiflerin oluşturduğu değişimler gelmektedir. Uluslararası ticaret hatlarının çeşitlenmesi rekabet baskısına yol açmıştır. Özellikle erken dönemde Portekiz, Hollanda ve İspanya'nın mal ve hizmet akımını muazzam düzeye çıkarması maliyet düşüşleri sağlamıştır. Üretim hacmini artıran bu ülkeleri ilerleyen dönemde teknolojik gelişmeyle ve daha da ucuza imal etme imkanıyla İngiltere ve Almanya takip etmiştir. İlk ölçek ekonomilerini ortaya çıkaran bu ülkeler Osmanlı'nın geleneksel sanayisi karşısında ekonomik gelirler açısından farkı açmıştır. Nihayetinde maalesef adeta bir nevi sömürge pazarına dönüşen Osmanlı ekonomisi uluslararası ekonomik rekabeti sürdüremez hale gelmiştir.

Kolonyal ve post kolonyal, sömürge, okyanus aşırı köle ticareti faaliyetlerinde yer almayan Osmanlı küresel pastadan pay küçüklüğü sebebiyle silinmiş de olabilir. Sonuç olarak hem iç hem de dış faktörler değerlendirildiğinde gözden kaçırılmaması gereken bir neden de muhtemelen resmi imparatorluklar çağının sonunun gelmesi olabilir. Ulus devlet arzusunun zirveye çıktığı 1. Dünya Savaşı ve sonrası dönemi takriben yıkılan imparatorluklar bir çağın kapandığının göstergesidir. Osmanlı, tüm birikimi ve geride bıraktıklarıyla Türkiye için hem büyük bir örnek hem de ibret vesilesidir. Osmanlı -dini boyutu tezin kapsamını aştığından bu noktada değerlendirme dışı bırakmak gerekirse- kurumları ve mensuplarıyla iyi işleyen devlet yapısı oluşturduğunda başarılı olmuştur. Bu husus iyi irdelenmeli ve her daim şiar edinilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akbıyık, Y. (2015). *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Akbıyık, Y. (2016). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Fransız-Ermeni İşgali ve Sonuçları (1919-1921). A. G. Saygın (Dü.), *Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi (19. Yüzyıldan Günümüze) Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 391-417). Bitlis: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. Temmuz 4, 2017 tarihinde <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/T%C3%9CRK-ERMEN%C4%B0-%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0N%C4%B0N-B%C3%96LGESEL-POL%C4%B0T%C4%B0KALARA-ETK%C4%B0S%C4%B0U.-SEMPOZYUMU.pdf> adresinden alındı.
- Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Alkan, Y. (2018). *J. Rawls'ın İktisadi Adalet Teorisi ve Türkiye Ekonomisi*. (Doktora Tezi). Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulut, F. (2008). *Küresel Çağda İslam - Şeriat ve Siyaset* (Cilt III). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Bulut, M. (1999). Osmanlı İktisat. H. İncalçık, & G. Eren (Dü.) içinde, *Osmanlı İktisat* (Cilt III, s. 210-220). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çaykara, E. (2005). *Halil İncalçık Kitabı - Tarihçilerin Kutbu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çolakoğlu, Ş. (1991). *Kilis Direnişi - Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930*. Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Dumrul, C., & Dumrul, Y. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*(23), 146-170.
- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya* (2. b.). (E. Duru, Dü., & A. Berktaş, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Faroqhi, S. N., & Fleet, K. (2016). *Türkiye Tarihi 1453-1603 Cilt 2 - Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu* (Cilt II). (B. Üçpınar, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Genç, M. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (11. b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hasırcı, H. M. (2003). *Büyük Osmanlı Tarihi* (Cilt I). İstanbul: Merve Yayınları.

- Hilmi, Ş. F. (2009). *İslam Tarihi* (2. b.). (C. Zorlu, Dü.) İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınlar.
- İnalcık, H. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*. Yirminci Baskı. (Çev. R. Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). *Akademik Ders Notları: 1938-1986: Timur, İnkılâp Tarihi, Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Küçükcalay, A. M. (2014). *Dünya İktisat Tarihi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Öz, M. (1999). Osmanlı İktisat. H. İnalcık, & G. Eren (Dü.) içinde, *Osmanlı İktisat* (Cilt III, s. 66-73). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1999). Osmanlı İktisat. H. İnalcık, & G. Eren (Dü.) içinde, *Osmanlı İktisat* (Cilt III, s. 125-135). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Zaim, S. (1999). Osmanlı İktisat. H. İnalcık, & G. Eren (Dü.) içinde, *Osmanlı İktisat* (Cilt III). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.